STURM LÁSZLÓ

Krúdy és Platonov

Az orosz irodalomból, ha már Krúdyt egybe akarjuk vetni valakivel, más nevek ötlenek föl. Akiktől maga is kedvvel olvasott: Gogol, Turgenyev. Vagy a kortársak, például Bunyin. A groteszkbe hajló világlátás, a holt lelkek témája Gogollal, a régi és az új világ nosztalgikus számbavétele Turgenyevvel és Bunyinnal rokonítja. Andrej Platonov (1899–1951) egy emberöltővel fiatalabb nála, munkásként kezdte, fiatalon a forradalom híve. A forradalomtól várta a kozmosz otthonossá tételét, hogy megvalósul akár Nyikolaj Fjodorovnak a halottak feltámasztását is megcélzó utópikus filozófiája. (Fjodorov már Tolsztojra is hatott, és a XX. század elején sok más kimagasló művészre.) A húszas évek elejétől egy évtizednyi időre fölerősödik Platonovnál a szatirikus hang. Az évtized végétől alig engedik publikálni, súlyos szegénységben él. Őt személy szerint megkíméli a sztálini terror, de középiskolás fiát letartóztatják és hamarosan meghal. Legjelentősebb művei közül a *Dzsan* a hatvanas években jelent csak meg (akkor is csonkítva), a *Csevengur*, a *Munkagödör* és *Az ifjúság tengere* pedig a gorbacsovi időszakban (a *Csevengur*nak volt egy korábbi, párizsi kiadása).

Az először önkényesnek tűnő összevetés mellett szól mégis, hogy leginkább Platonovban találhatjuk fel a Krúdyval nagyjából kortárs orosz irodalomban azt az alkotót, aki hozzá hasonlíthatóan azonnal felismerhető, csak rá jellemző stílust alakított ki, illetve akinek a világa hasonlóan zavarba ejtő.

Krúdy nosztalgiája, tudjuk, sokáig elfedheti az olvasó elől sokértelmű iróniáját, világa abszurd vonásait. Platonovnál hasonló a tapasztalatunk. Az olvasó először hüledezik, vajon mi itt a komoly, vajon szocialista realizmus-e ez, vagy annak a paródiája, vagy valami egészen más? Egy fordítója tömör jellemzésében: „Andrej Platonov a XX. századi orosz irodalomnak alighanem egyik, ha nem a legnagyobb hatású írója. Túl azon a hátborzongató, a hétköznapi szovjet valóság redukált életvitelét, az archaikus népek mitologikus szemléletmódját, valamint a negatív utópiák haszonelvűségének és technikai újításainak fetisizálását felmutató világképen, amely műveinek egyik jellegzetességét adja, az életműből a legmaradandóbbnak a Platonov-művek nyelvi megformáltsága bizonyult. Platonov narrátorának nyelve a szovjet propaganda, a húszas-harmincas évek újságnyelve, a műszaki-technikai szakkifejezések és az orosz filozófiatörténet utópikus gondolkodóira jellemző hangvétel egymást taszító-kizáró elemeiből van összegyúrva úgy, hogy a botladozó nyelvű elbeszélő verbális megnyilvánulásaiban mégis szerves egységnek tűnik fel.”[1] Platonov maga így ír egy elbeszélése kapcsán a húszas évek közepén feleségének: „Itt van a *Jepifanyi zsilipek*. Szokatlan stílusban írtam, részben ószlávosan – nyúlós nehézkességgel. Lehet, hogy ez sokaknak nem fog tetszeni. Nekem se tetszik – így alakult…”[2]

Természetesen mindez csak akkor érdekes, ha Krúdyhoz fogható jelentőségű íróról van szó. Platonovnak, akárcsak a magyar alkotónak, kezdetben kis körre terjedt a kultusza, az utóbbi évtizedekben viszont egyre nyilvánvalóbbnak látszik írói nagysága.

Platonov kiemelkedő műveinek irálya természetesen jócskán eltér a jellemzőnek érzett Krúdy-stílustól, vagyis a hasonlatokkal, képekkel zsúfolt írásmódtól. A kései Krúdy szikárabb, groteszk felé hajló írásmódjától azonban talán nem is annyira. (És mivel Krúdynál nincs szó gyökeres fordulatról, a díszesebb stílus mögötti szemlélet is összevethető a platonovi világgal.)

A két író szemléleti közösségére vall humoruk hasonlósága. Krúdy humorára kevésbé a szakirodalom, inkább írótársai figyeltek föl. Szegedy-Maszák Mihály is, megállapítva a szakirodalom említett hiányát, Márai-naplójegyzetet idéz: „Érdemes emlékeztetni arra, ahogyan Márai jellemezte Krúdyt 1967-ben: »ez a nagy író – mindenről és mindenkiről – örökké parodisztikusan beszélt […] feltételezte az olvasó cinkosságát, azt, hogy együtt röhögnek, író és olvasó«. Talán legjobban az *Álmoskönyv* figyelmeztethet arra, hogy a szakirodalom viszonylag keveset foglalkozott Krúdy műveinek humorával.”[3] Egy interjúban Kassák fejti ki legrészletesebben Krúdy humorának mibenlétét: „érdemes lenne részletesen beszélni Krúdynak a humoráról, ami nemhogy nem vicc, de még csak nem is szellemesség, hanem vízió mindig, de olyan groteszk, hogy valahogyan, ha Magyarországon kifejlődött volna a szürrealizmus, akkor egyik ősének lehetne mondani Krúdyt, mert ahogyan ő nőket és férfiakat jellemezni tud lehetetlen helyzetben, és a lehetetlen helyzet lehetetlen figuráját velünk reálisan el tudja fogadtatni – nagy erőre vall, és a humornak olyan nemes, ki nem élvezett formája, amire megint magyar viszonylatban nem tudok senkit, talán a külföldiek között lehetne találni ilyent…”[4] Fried István azt sejteti, hogy ez a humor az emelt és a köznapi – nem annyira ütköztetéséből, inkább – egybelátásából ered: „a sejtelmességtől, az érzelmességtől, a nosztalgiától, az időnkívüliségtől megfosztódva belép a humorral szemlélhetőség kontextusába, minek következtében a fenségesbe tagolódott előadás átadja a helyét a fenségesben kételkedő, nem fenséges (bár nem is alantas) modalitásnak.”[5] Krúdy maga, szokása szerint, a humorról is hasonlatban szól. Például a *Valakit elvisz az ördög*ben: „Mindinkább oszladozott Patkó Bandi névtelen szomorúsága, amint Amanda kisasszony csendeskés, mélabús humorral előadott történeteit hallgatta. A nőkben ritkaság a humor, azért érezni tokaji bor illatát azoknak a nőknek az ajkán, akik megnevettetni is tudnak.”[6] A humor, sugallja, a létezés szomorúságával szembesül, ezért vegyül benne bánat és öröm („mélabús”). Az élet ilyen összetett látása érett bölcsességet feltételez, amely hosszú erjedés utáni vonzó kiegyensúlyozottságával az aszút idézi.

Platonov humorát, akárcsak Krúdyét, általában csak hosszabb idézettel lehet érzékeltetni éppen azért, mert egy élethelyzethez, létfelfogáshoz kapcsolódik, ellentétben a röviden idézhető viccel vagy szellemességgel. Oldalakon át lehetne idézni például a *Munkagödör* című kisregény hátborzongatóan „röhögtető” (Márai) kuláktalanítási jelenetét, amikor egy télen a kuláknak minősítetteket tutajra teszik, hogy leúsztassák őket a tengerre, a biztos pusztulásba: „– Aktivista elvtárs! Hallod, elvtárs?! – Beszélj világosan! – ajánlotta az aktivista a középparasztnak, tevékenysége közepette. – Kegyeskedj engedélyezni nekünk, hogy végigsírhassuk a hátralévő éjszakát, akkor aztán mindég véled együtt fogunk örülni. Az aktivista keveset töprengett: – Az egész éjszaka, az sok. Az egész körzetben körülöttünk hatalmas az iram, addig sírjatok, ameddig el nem készül a tutaj. – Hát, az is öröm, ha addig sírhatunk – mondta a középparaszt férfiú, és elsírta magát, nehogy egy pillanatot is elszalasszon, és kárba vesszen ez az utolsó bánata. […] A folyami kulákrakomány már-már eltűnt a kanyarban a parti füzes mögött, vagyis Zsacsev előtt tünedezni kezdett az osztályellenség látványa. – Héj, élősködők, isten véletek! – ordította végig a folyót Zsacsev. – Isten vé-é-led! – visszhangozták a tenger felé hajózó kulákok.”[7] De azért van, ami talán röviden is hatásos. Például amikor a halott anyja mellett talált kislány azt mondja megtalálójának: „Én nem is akartam megszületni, mert féltem… féltem, hogy az anyám burzsuj lesz.”[8]

Platonov is mintha egész életében egyetlen könyvet írna, mint Krúdyról is gyakran megállapítják. Az orosz író feleségének írott levelében fejti ezt ki, ugyanitt tér ki egyik hőse önéletrajzi kötődésére (szintén mindkét alkotó szembeötlő vonása) és egy érdekes,

talán a humorértelmezésben is felhasználható megjegyzéssel toldja meg: „Kirpicsnyikov – az nem én vagyok. Megmondom, miért. Az én eszményeim egyformák és állandóak. Nem leszek író, ha csak saját változatlan eszményeimet fejtegetem. Nem fognak olvasni. El kell posványosítanom és variálnom kell a gondolataimat, hogy elfogadható mű keletkezzék. Éppenséggel – elposványosítani! És ha az írásba beleadnám az agyam valódi vérét, nem nyomtatnák ki őket. […] Kirpicsnyikov csak részben viseli az én vonásaimat.”[9]

Mindkét írónak gazdag a munkássága, de mivel különféleképpen alakulnak a hangsúlyok pályájuk során, így a közös motívumok, témák kimutatása önmagában még igen esetleges lenne. Viszont a közös jegyek és a szükségszerű különbségek rendszere talán kirajzol két olyan írói képletet, amelyek érintkezései és eltérései fényt vethetnek a művészi nagyság, a modernség, a nyelvi eredetiség némely kérdésére.

Mindkét író főleg a saját jelene és a félmúlt köréből veszi témáit, de a történelmi múlt is fontos mindkettőjüknél, sőt a meseírásba és a drámaszerzésbe is belekóstolnak. Esszéírói életművükben feltűnő, hogy Platonov – főleg korai esszéiben – jóval elvibb, elméletibb alapozású, mint a hangulatokat érvényesülni engedő Krúdy. Ám Platonov is inkább egy-egy életproblémát ragad ki a tárgyalt művészek, művek fejtegetésekor, annak a belátásnak a szellemében, amit jegyzetfüzetében így fogalmaz meg: „A kritika valójában az első, »alapvető« szerző által talált téma gazdagságának további kibontása.”[10]

Stílusuk lényegi meghatározója, hogy rájátszanak bizonyos háttérirodalomra, amelyhez simulva vagy amellyel ütközve sokértelművé lesz a hangjuk. Krúdynál ez főleg a XIX. század irodalma, középpontban a Jókai-hagyománnyal és az anekdotával. Fleisz Katalin például az *Ál-Petőfi*ben hívja föl erre a figyelmet: „[…] a regényben különösen szembetűnő a Jókai hangjára emlékeztető anekdotikus beszédmód. A regény nyelvi szerveződése, a szereplők beszédének (kultikus, népiesen bölcselkedő, játékos-évődő) regiszterváltásai is meglevő szöveghagyományokra mutatnak rá.”[11] Platonovnál a már korábban felidézett sokrétegűségből talán a „szkaz” műfaja jelenti azt, amit Krúdynál az anekdota. Ez a beszélő hangját imitáló, a XIX. századtól jelentős beszédmód nála magába olvasztja a népi apokrifok modorát, és a jelen propagandanyelvezete is ebbe illeszkedik, amely így mintegy maga is apokrifként mutatkozik. A képtelen valóság a szereplők képtelen eszmefuttatásaiban, ötleteiben csendül vissza. Krúdytól sem idegen a magas vagy hivatalos szemlélet hasonló lefokozása. A *Valakit elvisz az ördög*ben a Tinódi nevű könyvtáros tart ilyen görbe tükröt Jókai egyik legismertebb regényének: „Tinódi Jókai és a romantika szubkulturális olvasatát adja. Nemigen szabadulhatok meg a gyanútól, hogy Jókai romantikájának éppen efelé mutató elemeire volt fogékony az olvasóközönségnek talán nem is olyan nagyon csekély része; s mindaz, ami Jókainál némileg felülstilizálva vagy a titokregény alakzatába rejtve jelenik meg, a cselekményességnek a kaland és/vagy a bűnügyi regényt idéző módszereként lett kedvelt.”[12]

A mindennapi, konkrét mindkettejüknél közvetlenül érintkezik a kozmikussal, a lényegivel. Krúdy hasonlatainak ez az adott szférán áttörő képzelet adja meg sokszor a varázsát, és Platonov képei mögé is ez teremt valamiféle mítoszi erőteret. Stílusuk egyik fő varázsa, hogy lépten-nyomon váratlan, életbölcsességet összegző megállapítások, hasonlatok merülnek föl – többnyire különc figurákhoz kötve.

A magyar és az orosz írónál is emlékezetes tájleírásokkal találkozunk. Míg azonban Krúdynál a tájból áradó szomorúság csak egyik arca a természetnek, Platonovnál sokkal hangsúlyosabb benne a közöny, a ridegség. Mégis van az általa mutatott természetben is valami remény, emberhez forduló „szégyen” és „gyöngédség”, ami vigasztalólag, illetve feladatot sugallva hathat az ugyancsak rideg emberi világban. Például a *Munkagödör* elején rögtön ilyen leírásra találunk: „Voscsev akkor odament a nyitott ablakhoz, hogy tetten

érje az éjszaka beköszöntét, s megpillantotta a fát az agyagdombon: hajlongott a kedvezőtlen időjárásban, titkolt szégyennel suhogott a lombja. Valahol, bizonyára a SZÖVÉRT hivatalnokainak kertjében, fúvószenekar szomorkodott: egyhangú, irreális zeneszó sodródott a vízmosás sivatagja fölött a természetbe, szél által; mert a szélnek ritkán jutott öröm, ám semmit se bírt tenni, ami egyenértékű a zenével, s tehetetlen múlatta estéli idejét. Szélszüntén ismét csönd lett, amelyet aztán befödött a még csöndesebb setétség. Voscsev az ablaknál ült, hogy megfigyelje e gyöngéd éjsötétet."[13] Krúdytól számtalan hasonlatot idézhetnénk, amelyben átlelkesedik, emberinek mutatkozik nemcsak az élő, de az élettelen természet is. A létezők nagy közösségében megalapozott tréfás-féltréfás átváltozásoknak se szeri, se száma. (Példa *Az Aranyszív lovagjai*ból: „Mások oly mozdulatlanul ültek mohos faderekaknak vetve hátukat, mintha maguk is fatörzsekké változtak volna. Dunári az emberképű fatörzseknek mutatott be először. Az egyik fatörzsből kinyúlott valamely reszketeg kéz, mintha egy holt gally mozdult volna meg."[14])

Ember és környezet határai átjárhatók Platonovnál is. Nála elméletileg jobban kitapintható ennek szemléleti háttere: ifjúkora meghatározó filozófusai szellemében úgy nézett a világra, mint egyetemes életközösségre. A környező valóság az embertől várja felszabadítását, értelemmel való megtöltését. A *Friss kútvíz*ben azért tud Alvin kiválóan teljesíteni, mert érzi a közösséget: „»Nem lehetsz te holmi alaktalan szörny, te más leszel – állapította meg Alvin, és aztán Szemjon Szazonovra nézett, vagy más, közelálló és kedves valakire emlékezett. – Az ő kedvükért háborgatom az agyagföldet, mivelhogy őket jobban szeretem, de hát az agyag is kedves, és valamennyien együtt élünk.« Alvin belső monológja és az, amelyet fennhangon más emberek számára mondott, különbözött egymástól; ez azért volt így, mert a belső monológ voltaképpen nem fejeződik ki szavakban, csupán érzésrezdülésekben […] Alvin számára semmi sem volt élettelen, neki köze volt minden egyes tárgyhoz, bármely élő teremtményhez, és nem ismerte a közönyt; ha pedig másoknál látott közömbösséget vagy számító önelégültséget, akkor könnyen megkeményedett, s ebben az állapotban talán az a homályos vágy rejlett, hogy kiragadja a közömbös embert kapzsi elkülönültségéből, és az észrevegye a számára láthatatlant, az embereket és a természetet a maga valódiságában, gyönyörűségében és a jövő felé törekvésében – és szívével, erejével találkozzon velük."[15] Szása nevelkedése is hasonló együttérzésen alapul a *Csevengur* című regény önállóan is publikált első, *Mester születik* című részében: „Szása képtelen volt bármiben is önállóan cselekedni: előbb hasonlóságot keresett saját szándékolt tettéhez, csak aztán cselekedett, de nem a maga kényszerűségéből, hanem mert együttérzett valakivel vagy valamivel. »Én ugyanúgy vagyok, ahogy ő« – mondta magában gyakran Szása. Rátekintvén valami öreg kerítésre, gondolatban gyengéden szólt hozzá: »Csak álldogál magában!« – és ugyanúgy ő is megállt valahol, minden különösebb ok nélkül."[16] A *Csevengur*ban sajátos fénytörésben mutatkozik meg a kérdés: „A jószágot is nemsokára szélnek eresztjük – válaszolta a csevenguri –, ők is majdnem emberek, csak az évszázados elnyomás miatt maradtak le mögöttünk. Pedig ők is emberek szeretnének lenni!"[17]

A többséget a szenvedés tájban és emberi sorsban tapasztalt túlcsordulása ébreszti rá az élők közösségére. Az embert és környezetét egyaránt kínzó üresség néha tartalmas sugallattá válik. A *Dzsan* elején is – a *Munkagödör* elejéről idézett részlethez hasonlóan – a csönd fogadja magába a lehetőségek érzetét, a gyengédséget: „Vera szó nélkül ment. Csagatajev időnként ránézett és elcsodálkozott, miért vélik a többiek csúnyának, amikor pedig még szerény hallgatása is a fű csendjét, egy közeli barát hűségét idézi. Hiszen csak távolról lehet lenézni, elutasítani, vagy egyáltalán, közömbösnek lenni egy ember iránt. […] a fiú elbátortalanodott az iránta érzett gyengédségtől."[18] Ismét ide kívánkozik

egy levélrészlet. Platonov a feleségének írta 1927-ben Tambovból: „Ebben az eldugott zugban bolyongva olyan szomorú dolgokat láttam, hogy nem hittem, létezik valahol pompás Moszkva, művészet és próza. De úgy tűnik – igazi művészet, igazi gondolat éppen hogy ilyen eldugott zugban születhet."[19] Bár Krúdynál a szerelem a közismerten meghatározó téma, a végső szó nála is a szeretet és a részvét, ide jut el beavató útja során az *Asszonyságok díja*-beli temetésrendező is.

Mindkettejük előszeretettel léptet föl utazó hősöket. Krúdynál elég Szindbádra vagy a vörös postakocsi utasaira gondolni. A *Munkagödör*, a *Csevengur*, a *Dzsan* hősei (és még lehetne hosszan sorolni) szintén állandóan úton vannak. Platonovnál az ideologizáló hősöket váltják föl az utazók, példázatossá és egyben mesei szerkezetűvé alakítva a művek kompozícióját.[20]

Az utazások szembesítenek főváros és vidék ellentétével is. Platonovnál leginkább *A kétkedő Makar* épül e köré az ellentét köré.

Az eszményeikkel együtt a korukból kiesett szereplők mindkét író életművében központi szerepet kapnak.[21] A Don Quijote-i alapminta eszményeit Krúdynál a szépirodalom szállította, Platonovnál a forradalmi retorika és bizonyos filozófiák.

Az utazás és Don Quijote alakja egyaránt a pikareszk regény hagyományát idézik meg. A Gintli Tibor által Krúdyhoz kapcsolódva összefoglalt műfaji sajátosságok Platonovot is jellemzik (legfeljebb az anekdotát kell a már említett „szkáz"-ra kicserélni): „A pikareszk, a kaland- és ponyvaregény narratív eljárásainak imitációja, a romantikus irodalom megidézése, az anekdota és a mese műfajának felhasználása és átértelmezése […] Krúdy poétikájának meghatározó vonásai."[22] A pikareszk jelentéséről Céline-t és Krúdyt összehasonlítva tesz a tanulmány szerzője itt is érvényes megállapítást: „a pikareszk mindkét szerző esetében a létben való otthontalanság narratívájává értelmeződik át".[23] A pikareszk (és a fejlődésregény) jellegzetességeiből kiindulva a *Csevengur* elemzője szintén alapvető belátásokat fogalmaz meg, amelyek átvezetnek a két írót összekötő egyik legfontosabb jellegzetességhez, a realizmusra jellemző pszichologizáló szemlélet átértelmezéséhez, amelyet félreértve egyesek olykor következetlennek, egysíkúnak érezték a két író által teremtett alakokat: „A cselekményt sematizálva a *Csevengur* a szöveg szintjén a pikareszk regényekkel rokonítható, melyeknek történelmi hátterében egy adott társadalmi hierarchia felbomlása, átalakulása áll. A laza szerkezetű mű kulcseleme az alacsony sorból származó főszereplő utazása, amely láncszerűen egybefonódó, önálló kalandok tetszés szerint bővíthető sorozata. […] Kisebb megszorításokkal mindez elmondható a *Csevengur*ról is […] Ám olvasás közben a regény nem kelti sem a kalandosság, sem a mozgalmasság érzetét, ellentétben mind a pikareszk, mind a fejlődésregénnyel. Ugyanis a *Csevengur*ban a cselekmény rendkívül leegyszerűsített, jelzésszerűen, csak az eseménysor egy-egy pontjával ábrázolt, mert az eseményeknél fontosabb az a folyamat, ahogyan a szubjektum megismeri és értelmezi a maga számára a világot. Például […] Zahar Pavlovics vándorlásának csak azokat a »tárgyi« részleteit kapjuk meg jelzésszerűen […] amelyek az öregemberben asszociációs folyamatokat indítanak el, majd ezeket az asszociációkat, elmélkedéseket és emlékezéseket ismerjük meg részleteiben. A szereplőkkel kapcsolatban nem beszélhetünk pszichologizmusról, nincs hagyományos értelemben vett személyiségábrázolás. Ehelyett a szereplők szociálpszichológiai szerepeik halmazaként vannak ábrázolva. Az így nyert kép a szereplők többségénél egysíkú, aminek az az oka, hogy egy, a szöveg egészéből kibontakozó »alaktalan« szubjektum egy-egy síkjának, egy-egy faktorának a kifejtését szolgálják."[24] Mindez meghatározóan hat az elbeszélői nézőpontra és a művek szerkezetére. Az orosz íróról mondottak gond nélkül átvihetők Krúdyra: „Pozíciója állandóan

változik. Hol teljesen azonosul a leírtakkal, hol teljesen elhatárolja magát tőlük, hol pedig mind egymástól, mind a sajátjától különböző nézőpontokat mos össze és választ szét, akár egyetlen mondat keretein belül is."[25] A szerkezetet pedig középpont nélküli, mozaikos, nem egyenes vonalú, következetlennek tűnő tettek tarkítják, viszont sok az ismétlés, késleltetés, sokszor lelassul a cselekmény.[26]

Krúdy és Platonov hősei tehát nem hagyományos értelemben vett személyiségek. Társadalmi és egyéb magyarázatok mellett nyilván az is szerepet játszik ebben, hogy ezek az alakok – a közösségek, hivatásrendek és egyebek bomlása miatt – nem biztonságos közegben szembesülnek a világegésszel, hanem közvetlenül. Az áttétek meggyengülése kiélezi a világegyetem és az emberi parány megsemmisítő léptékkülönbségét. Az ürességérzés, a melankólia, a beteges mélabú minden szereplőben ott sajog. A világ túlereje Krúdynál sokszor végzetként jelentkezik. „A véletlen, más néven: a végzet" – írja a *Palotai álmok*ban.[27] Platonovnál a *Mester születik*ben (vagyis a *Csevengur* elején) olvashatjuk: „Bármennyit olvasott és gondolkozott, a belsejében ott maradt valami üresség – az a pusztaság, amelyen át nyugtalanító széllel leírhatatlan és elmondhatatlan világ zúdul át. Tizenhét éves korában Dvanovnak még nem volt védőpáncél a szívén – sem istenhitből, sem az értelem fakasztotta nyugalomból; nem adott ő idegen nevet az előtte kibontakozó, névtelen életnek. Azonban nem akarta azt sem, hogy ez a világ nevezetlen maradjon – csupán arra várt, hogy tőle, a maga szájából hallja majd nevét."[28] A másik főmű főszereplője is rögtön az elején így mutatkozik (és ez szinte az összes szereplőre itt is kiterjeszthető): „…leült az árokpartra; de mihamar kétkedni kezdett az életében, igazság híján elgyöngült a teste, nem bírt tovább fáradozni s úton lépegetni, míg meg nem tudja, pontosan milyen is a világ, s hogy merre a cél."[29] Ez az üresség űzi a szereplőket a mindent ígérő forradalomhoz, ez tünteti föl némelyikük előtt a forradalom vélt vagy valós ellenségeit ördögi, elpusztítandó hatalomként.

Ám az ismeretlen nemcsak kiüresítően, hanem biztatóan is hat a szereplőkre. Egyik író világa sem csak démoni. Ott van ezzel szemben a remény, a boldogság vagy legalábbis a kibírás lehetősége. Fel-feldereng: az ember boldogságra rendeltetett. Például Csagatajevben, a *Dzsan* főhősében: „Elmosolyodott egy régi ötletén: miért számítanak az emberek inkább bánatra és pusztulásra, amikor a boldogság legalább annyira elkerülhetetlen és sokszor elérhetőbb a kétségbeesésnél."[30] Láttuk, Platonov természetének csendjében szintén ott rezeg valamiféle ígéret. (Amit, egy ideig úgy tűnt föl előtte, a forradalom van hivatva beteljesíteni.) Egyesek érzékelik is ezt a „láthatatlan valóságot", mint Alvin a fentebb idézett részletben. Nem véletlenül vette föl az író a Platonov nevet (eredeti neve: Klimentov), hinni látszik egy rejtett valóságban, pontosabban egy valóságalakító ideavilágban. Nyilvánvalóan Krúdynál is rátalálhatunk a láthatót alakító láthatatlan világ nyomaira. A tőle megszokott módon, többnyire szinte észrevétlenül, szokványosnak tűnő leírásokba burkolva. Például *A költő és a leányzó* elején olvasható részletbe érezhetünk ilyen értelmet: „Május volt: aranyat hoztak a másvilágról zöld leveleikre a fák."[31] Vagy akár *A nyolcvanéves ifjú* című cikkéből is idézhetünk: „minden március elhozza a tavaszi szeleket, a láthatatlanságból jövő áramlásokat, reményeket küldenek a névtelen illatok".[32]

Ennyi rokon vonás mellett miben áll a két író között az – alkati, nyelvbeli, témabeli, korszakbeli különbségeken túli – eltérés? Azt hiszem, egy olyan közös belátásban, amely a fenti egyezéseket is megalapozza, de a különbségek is benne gyökereznek. Mindketten tudatában vannak, hogy korszakhatáron élnek. Krúdynak ez alapélménye, már a világháború előtt regénycímbe is emelte (*Régi és új emberek*), Trianon után pedig még súlyosabban nehezedett rá, szinte állandósult a téma vagy legalábbis a vele járó

életérzés. Platonov a forradalom, majd a bolsevik diktatúra idején korábbi életkorban, brutálisabban szembesült mindezzel. Krúdy azonban még részben benne élt a hagyomány rendjében, míg Platonov világa a hagyománytörés utáni világ. (A második világháború alatti novelláiban próbál majd visszatalálni a nemzet, a hagyomány értékeihez.) Krúdyt eszmélkedése, életstílusa a régi világhoz kötötte, bár érzékelte annak esendőségét. Platonov sokkal sötétebben látta az adott világot, őt az utópiákon át megpillantani vélt jövő vonzotta, majd ennek a bizalomnak az összezavarodása határozta meg. (Egyik értelmezője eszmeileg három szakaszra osztja Platonov pályáját: utópikus, antiutópikus és posztutópikus szakaszra.[33] Talán Krúdynál szintén kialakítható lenne egy párhuzamos korszakolás?)

Mindketten érzik tehát a világ ridegségét, otthontalanságát. Krúdy a hagyomány értékeiben keresi a fogódzót, a hagyomány megújításában a jövőt. A két háború közti cikkeiben fogalmaz a legsarkosabban. Például a *Legyen úgy, mint régen volt* (beszédes) címűben: „én az elmúlt időtől várok mindent, amit magyar jövendőnek lehet mondani”.[34] Platonov egy megszerkesztett, egy sosemvolt jövőben látja a kiutat, legalábbis ez, majd az ebben való kételkedés, esetleg csalódás szabja meg útját. Hőseire mindenesetre jellemző, amit a *Csevengur* egyik alakjáról ír: „többre tartotta a múltnál a jövőt. A múltat egyszer s mindenkorra lezártnak és haszontalannak tekintette.”[35] Krúdy kedvvel időz a múlt életformáinál, tárgyainál, az étkezés és a szerelem szertartásaiban érzi például örök energiájukat. Platonovnál előtérbe kerülnek az elvont fogalmak (mindig groteszken ütköztetve a konkrétumokkal), nála a munka és a technika hivatott a jövő előkészítésére. A szerelem egy közös jövőmodell reménye és szomorúsága csupán, az étkezés pedig a munkaerő puszta újratermelése, általában a szűkösség jegyében.

Mindketten a közösséget, az otthonosságot hiányolják, és ez megszabja értékrendjük rokonságát. Krúdy a múltba, Platonov viszont a jövőbe vetíti ezeket az eszményeket. Az orosz író nem a hagyomány megelevenítésében, hanem elvetésében és újraalkotásában – ha egy idő után talán nem is hiszi, de – vizsgálja a közösség, a személyes kapcsolatok lehetőségét. Krúdy, a családi hagyományt is követve, a születése előtti múltban látja az eszményt közelítő forradalmat, 1848–1849-ben, Platonov átél egy kezdetben lelkesítő, később puccsnak bizonyuló kísérletet. A világűr és a lélekűr hidegétől Krúdynál a még megmaradt kis körök kultusza véd meg többé-kevésbé, a határtalant otthonossá tevő hagyományos, kipróbált keretek teszik otthonosabbá a létezést. A nőkultusz is részben annak szól, hogy a nők a férfiaknál jobban kötődnek a hagyományos értékekhez.

Platonovnál szinte a hideg, sötét űrrel érintkezve játszódik a cselekmény. „A várócterem üres és unalmas képet mutatott. Elhagyatottság, feledés, végtelen szomorúság fogadta a polgárháborúnak ebben a veszedelmes otthonában”[36] – mindegyre ilyen és hasonló leírások bukkannak elénk. A szereplők elszakadását a hagyománytól, legalábbis annak eszményi oldalától árvaságuk, illetve apátlanságuk jelzi. A *Munkagödör* egyik értelmezője az előzőeket azzal köti össze, hogy Platonov itt a transzcendenstől, és így a hagyomány folyamatosságától is elszakított tömeg keletkezésének ellen-teremtéstörténetét írja: „Az Antigenezis világában természetesen nincs sem ősapa, sem apa. Itt minden lélek árva, a nemlétből bukkan föl és a semmibe távozik, ráadásul szabad akaratból árvák, amely akarat tudattalanul a természeti lélek természetes ellensége, a hagyomány, a kultúra ellen irányul, minden ellen, ami nem csak puszta létezés, minden ellen, ami túl van a természet határain, ami transzcendens hozzá képest, saját létünk ellen, amelyet az »újkor« meghirdetésekor megszüntettek. Ugyanakkor az apák elutasítása következtében mindannyian valamiféle apák, a természet pátriárkái, az antikultúra teremtői és gondos őrzői.”[37]

Egyetlen menedékük, ha létrehoznak egy védelmező közösséget (legyen ez egy házaspár, egy csoport, egy város, egy osztály, a nép, az egész emberiség). A *Csevengur*ban fölmerül valami ilyesmi, a maga nyárspolgáriság és óvó közösség közti sokértelműségében (bár a főhősök végül itt kudarcot vallanak): „Az emberek kezdtek jobban táplálkozni, és fölfedezték a lelküket. A csillagok nem mindegyiküket csábították: elegük volt a magasztos eszmékből és végtelen térségekből, mert rájöttek, hogy a csillagok átváltozhatnak egy porciónyi kölessé, az eszméket pedig a tífuszt terjesztő tetvek védelmezik."[38] Egyértelműbben, a kommunizmus lényegeként is megfogalmazódik ugyanitt: „Bár senki sem képes megfogalmazni az élet szilárd és örök lényegét, de az ember elfeledkezhet róla, amíg elvtársai között, barátságban él, amíg az élet gondjai apróra darabolva, egyforma porciókban oszlanak meg az egymásba kapaszkodó szenvedők között."[39] A *Dzsan* vagy *A homoki tanítónő* című elbeszélés főhőse esélyt kap a sikerre. Ám a *Munkagödör* figurái csak az alapot ássák a majdani közös proletárház egyre gigantikusabb terveihez igazodva, a házépítés helyett csak a gödör mélyül, immár kevésbé házalapra, inkább tömegsírra emlékeztetve (a *Munkagödör* és a *Csevengur* az antiutópista korszak terméke a fenti korszakolás szerint). Az emberek a jövőre halasztják, és egyre halogatják az igazi életet: „Esténként Voscsev nyitott szemmel feküdt, és a jövő után búsongott, amikor is mindent tudni fognak, s minden bele fog férni a szűkmarkú örömbe."[40] *Az ifjúság tengeré*ben a megműveletlen végtelenség és a megművelt környezet mint kapitalizmus és kommunizmus áll szemben egymással: „a végtelen teret szemlélgették, melyre ifjúságukat és erejüket áldozták, és ahol most traktorok füstje terjengett, új építkezések állványzata ragyogott, s brigádokat alkotva emberek mentek munkába – a kapitalizmus ürességét és szenvedését a népes szocializmus váltotta fel".[41] Valójában itt is még távol és a vágyakban van a mindent igazolni hivatott jövő. Pár bekezdéssel később olvashatjuk: „sose találkozott azokkal, akiket a legjobban szeretett, mind messze voltak tőle, beletemetkeztek a munkába, eltűntek a baráti kötelékből, és még legalább öt vagy tíz évig kell várni, míg megvalósul a kommunizmus, amikor is munkába állnak a gépek, és felszabadítják az embereket a kölcsönös élvezet számára".[42] Mivel életük középpontja nem önmagukban van, gyakran mutatkoznak gyermetegen éretlennek, könnyen dőlnek be vélelmezett tekintélyeknek. Mint például a *Munkagödör* „aktívája", aki rajongással várja minden éjjel a pártközpontból érkező utasításokat.

A gyerek jelképezi a jövőt (például: „Reggel pedig, fektiben maradva, a jövő elemeként üdvözölte a leánykát, akit Csiklin hozott magával"[43]). Szimbolikus, hogy a kislány a *Munkagödör* végén meghal. (Ellentétben az *Asszonyságok díjá*val, ahol az anya szintén meghal, viszont a gyermek életben marad és apát is kap.) Később, a „posztutópista" szakaszban néhány megfogalmazás arra utal, hogy Platonov szemében is mintává értékelődik a múlt. Például a *Friss kútvíz*ben (1934–1935) az „ősi" fontos eleme valami váratlan, sugárzó létezésnek (igaz, az adott összefüggésben ez épp a halál küszöbén jelenik meg): „valami ősi, szelíd és büszke külsőt öltöttek, amelyen nyugalom és méltóság ömlött el".[44]

Összefoglalás helyett érdemes a *Csevengur* elemzéséből kiindulva egy közös sajátosságot megragadni. Más kutatókra hivatkozva írja a tanulmányíró, hogy Platonov antiutópiája nem olyan, mint Orwellé vagy az orosz emigráns Zamjatyiné. Inkább „metautópiának" nevezhetjük. Hiszen antiutópiáról csak az utópia megvalósulása után lehet szó, a *Csevengur*ban azonban még csak épül az utópia, miközben már kikezdi az antiutópia. Ezen kívül: „A platonovi regény abban is különbözik az antiutópiától, hogy az antiutópikus műfajokban mindig az író világnézetétől távoli eszmék kerülnek parodikus megvilágításba, a *Csevengur* esetében magának az írónak korábbi utopista

korszaka értékelődik át."[45] Krúdy hasonlóan szembesíti ifjúkori eszményeit a bonyolultabb valósággal. Ő sem azért, hogy elvesse őket, hanem hogy kiigazítsa, újra értelmezze, amennyiben lehet, átmentse őket egy tapasztaltabb bölcsesség mérlegére állítva.

IRODALOMJEGYZÉK

Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig. Szerk. ZÖLDHELYI Zsuzsa, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.

BAGI Ibolya: *„Egy kívül-belül szomorú világ" = Helikon,* 1993, 2–3. sz., 163.

DÉRCZY Péter: *Krúdy Gyula. Pályakép* = Uő: *Töredékek a történetről*. Miskolc, Műút, 2011, 85.

FÁBRI Anna: *Ciprus és jegenye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben*. Bp., Magvető, 1978, 4. fejezet.

FLEISZ Katalin: *„Ilyen volt a magyar Don Kihóte." Nézőpontok az Ál-Petőfi című regényben = Születésnapi kalandok*, 206.

FRIED István: *Szomjas Gusztáv hagyatéka*. H. n., Palatinus, 2006.

GARAM Ágnes: *Formi voploscsényija utopicseszkovo mislényija v tvorcsesztve Andreja Platonova = Russzkaja Lityeratura mezsdu Vosztokom i Zapadom – Az orosz irodalom Kelet és Nyugat között*. Főszerk. SZILÁRD Léna, Bp., Magyar Ruszisztikai Intézet, 1999.

GINTLI Tibor: *A komparatisztika mai lehetőségei a Krúdy-olvasásban* = Uő: *Irodalmi kalandtúra*. Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2013, 130.

GORETITY József: *Utószó* = PLATONOV, Andrej: *Dzsan*. Ford. GORETITY József, Bp., Nagyvilág, 2004, 207.

GYIMESI Zsuzsa: *Andrej Platonov Csevengur című regénye = Helikon,* 1993, 2–3 sz., 182–183.

HETÉNYI Zsuzsa: *Egy kétkezi filozófus* = PLATONOV, Andrej: *Csevengur*. Ford. SZABÓ Mária, Bp. – Ungvár, Magvető – Kárpáti, 1989b, 199.

KASSÁK Lajos: *Krúdy Gyuláról (Beszélgetés Tóbiás Áronnal) = Az élet álom – In memoriam Krúdy Gyula*. Szerk. FÁBRI Anna, Bp., Nap, 2003, 209.

KÁNYÁDI András: *A vágytól a kádig. Krúdy Homérosz-travesztiája = Születésnapi kalandok*. Szerk. FRÁTER Zoltán – GINTLI Tibor, Bp., MIT, 2014.

KRÚDY Gyula: *Mákvirágok kertje*. Bp., Magvető, 1961.

SUBIN, Lev: *Mese a kétkedő Makárról = Szovjet Irodalom,* 1988, 12. sz.

KRÚDY Gyula: *Öreg szó az ifjakhoz* II., Bp., Aqua, 1995.

KRÚDY Gyula: *Palotai álmok*. Bp., Szépirodalmi, 1976.

KRÚDY Gyula: *Régi és új emberek*. Bp., Magvető, 1977.

KRÚDY Gyula: *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* I. Bp., Magvető, 1965.

PLATONOV, Andrej: *Csevengur*. Ford. SZABÓ Mária, Bp. – Ungvár, Magvető – Kárpáti, 1989b.

PLATONOV, Andrej: *Kotlovan – Izbrannaja próza*. Moszkva, Knyizsnaja palata, 1988, 309. Saját fordítás.

PLATONOV, Andrej: *Munkagödör*. Ford. KIRÁLY Zsuzsa, Bp., Európa, 1989a.

PLATONOV, Andrej: *Nagyfeszültség*. Bp., Magvető, 1969.

PLATONOV, Andrej: *Szobrányije szocsinyényij* III. Moszkva, Szovjetszkaja Rosszija, 1985. Saját fordítás.

SZALMA Natália: *„Az élő lehelet melankóliája", avagy a lélek bajjal jár = Szivárvány,* 1993. december, 117.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *A képzelet játéka Krúdy műveiben = Születésnapi kalandok*. Szerk. FRÁTER Zoltán – GINTLI Tibor, Bp., MIT, 2014, 17.

JEGYZETEK

1 GORETITY József: *Utószó* = PLATONOV, Andrej: *Dzsan*. Ford. GORETITY József, Bp., Nagyvilág, 2004, 207. Talán egyoldalúság a tartalmi vonatkozások háttérbe szorítása, de a stílusértelmezést elfogadhatjuk. Igaz, Hetényi Zsuzsa hasonló jellemzés után szintén meggyőzően állítja, hogy épp a nyelvi egység hiánya a platonovi stílus sajátossága. Végeredményben alighanem ugyanarról beszélnek: „Platonov hirtelen váltásokkal alkalmaz szimbólumokat és paródiát, magasztos eszméket és értelmetlenül pusztító ostobaságot, üres jelszavakat és filozófiai naivitást. Szövegében nincs sem szerzői narráció, sem tisztán szereplői dikció. Platonov

egyedülálló nyelve, amelynek világszerte jeles kutatók szenteltek már hosszú tanulmányokat, szintén egymást taszító elemekből van összegyúrva: a filozófia és az agitáció, a költészet és a grammatikai primitivitás elemeiből, de úgy, hogy nem alakul ki egységes beszédfolyam. Platonov világában a nyelv, a logosz alapvető létprobléma. (*Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig*. Szerk. ZÖLDHELYI Zsuzsa, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997, 292–293.) Goretity hívja föl a figyelmet a fordítás nehézségeire, illetve melléfogásaira: „[…] a hatvanas-hetvenes években készült Platonov-fordítások – valószínűleg ideológiai okokból – a Platonov nyelvében említett sokszerűségből fakadó iróniát kevésbé vették figyelembe, aminek következtében a fordítások nyelvét az eredetiben legfeljebb csak ironikus felhangokkal kísérten meglévő patetikus stílus uralja." PLATONOV: *i. m.* (2004), 209.

2 PLATONOV, Andrej: *Kotlovan – Izbrannaja próza*. Moszkva, Knyizsnaja palata, 1988, 309. Saját fordítás.

3 SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *A képzelet játéka Krúdy műveiben = Születésnapi kalandok*. Szerk. FRÁTER Zoltán – GINTLI Tibor, Bp., MIT, 2014, 17.

4 KASSÁK Lajos: *Krúdy Gyuláról (Beszélgetés Tóbiás Áronnal) = Az élet álom – In memoriam Krúdy Gyula*. Szerk. FÁBRI Anna, Bp., Nap, 2003, 209.

5 FRIED István: *Szomjas Gusztáv hagyatéka*. H. n., Palatinus, 2006, 296–297.

6 KRÚDY Gyula: *Mákvirágok kertje*. Bp., Magvető, 1961, 643.

7 PLATONOV, Andrej: *Munkagödör*. Ford. KIRÁLY Zsuzsa, Bp., Európa, 1989a, 122., 142.

8 Uo., 78.

9 PLATONOV, Andrej: *Szobrányije szocsinyényij* III. Moszkva, Szovjetszkaja Rosszija, 1985, 534–535. Saját fordítás. Hetényi Zsuzsa és nyomában Bagi Ibolya is idézi a fentiek egy részét, vö. BAGI Ibolya: *„Egy kívül-belül szomorú világ" = Helikon,* 1993, 2–3. sz., 163. Ugyanitt így folytatja: „S való igaz, Platonov egész alkotói pályáját ez a zseniális »leegyszerűsítés«, önnön eszméinek rögeszmés ismétlése […] jellemzi -10 Uo., 542. Saját fordítás.

11 FLEISZ Katalin: *„Ilyen volt a magyar Don Kihóte." Nézőpontok az Ál-Petőfi című regényben = Születésnapi kalandok*, 206. Fried István pedig a *Valakit elvisz az ördög* kapcsán tér ki Jókai jelenlétére. Vö. FRIED: *i. m.* (2006), 292–303. Általánosítva is kijelenti itt: „a Jókai életmű háttéranyaga a Krúdy-életműnek". Uo. 292. Mindez nem akadálya annak, hogy olykor más hagyományokat is fölhasználjon az író. Vö. pl. KÁNYÁDI András: *A vágytól a kádig. Krúdy Homérosz-travesztiája = Születésnapi kalandok*. Szerk. FRÁTER Zoltán – GINTLI Tibor, Bp., MIT, 2014.

12 FRIED: *i. m*. (2006), 292.

13 PLATONOV: *i. m.* (1989a), 6.

14 KRÚDY Gyula: *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* I. Bp., Magvető, 1965, 240.

15 PLATONOV, Andrej: *Nagyfeszültség*. Bp., Magvető, 1969, 448–449. A novellát Gellért György fordította.

16 Uo., 223. Csalló Jenő fordítása.

17 PLATONOV, Andrej: *Csevengur*. Ford. SZABÓ Mária, Bp. – Ungvár, Magvető – Kárpáti, 1989b, 199.

18 GORETITY*: i. m.* (2004), 11.

19 PLATONOV: *i. m.* (1985), 536. Saját fordítás. A XX. század végének ismert írója, Andrej Bitov egy Platonovról tartott beszélgetésben a szenvedés tapasztalatát összekötötte az élet egyetemességének elvével: „A kétségbeesés és a fájdalom mélyére kell leereszkedni, hogy meglássuk, mennyire lélekkel teli minden." Ugyanitt ugyanő érdekes meglátással szolgál a már említett Fjodorov kapcsán: „Számomra hárman maradnak, akik tökéletes újdonságot jelentettek: az irodalomban Platonov és Zabolockij, a festészetben Filonov. És őket, bármilyen furcsa is, nem művészi módszerük közössége egyesíti, hanem egyfajta eszme, sőt annak utórezgése – Nyikolaj Fjodorov visszhangozása. Mert a fjodorovi utópia […] azok közé az utópiák közé tartozik, amelyek lelkileg elevenek, máig megtermékenyítik a világot, működnek." *Kotlovan*, 7., 8. Saját fordítás.

20 Vö. SUBIN, Lev: *Mese a kétkedő Makárról = Szovjet Irodalom,* 1988, 12. sz.

21 Vö. például: FÁBRI Anna: *Ciprus és jegenye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben*. Bp., Magvető, 1978, 4. fejezet; illetve HETÉNYI Zsuzsa: *Egy kétkezi filozófus* = PLATONOV, Andrej: *Csevengur*.

22 GINTLI Tibor: *A komparatisztika mai lehetőségei a Krúdy-olvasásban* = Uő: *Irodalmi kalandtúra*. Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2013, 130.

23 Uo., 136.

24 GYIMESI Zsuzsa: *Andrej Platonov Csevengur című regénye = Helikon,* 1993, 2–3 sz., 182–183. Krúdy kapcsán többek között Dérczy Pétert idézhetjük: „Az utazó figurája, a nyughatatlanság, állandó úton levés többféle szemantikai funkció ellátására is alkalmas. Mint rezonőr, segítségére van a realitás bemutatására is, de mint ilyen mentesíti attól az írót, hogy ez a »bemutatás« minden részében valószerű legyen. A hős jelen van a történéseknél, a cselekmény része, de nem vesz igazából részt bennük. […] A valóság részben tehát még megtartja valóságos, valószerű arányait, de részben a hős hangulatvilágán (személyiséget nem írhatunk, mert a Krúdy-hősöknek általában

nincs hagyományos, lélektanilag motivált értelemben személyiségük) keresztülszűrve, új dimenziókat kapnak. Köszönhető ez részben az emlékező attitűdnek, amely megváltoztatja az emlékezés törvényei szerint a valóságos tér- és idődimenziókat." DÉRCZY Péter: *Krúdy Gyula. Pályakép* = Uő: *Töredékek a történetről*. Miskolc, Műút, 2011, 85.

25 GYIMESI: *i. m*., 184.

26 Vö. Gyimesi Zsuzsa Platonovot és a festő Filonovot összehasonlító tanulmányával. *Az orosz irodalom Kelet és Nyugat között*. Főszerk. SZILÁRD Léna, Bp., Magyar Ruszisztikai Intézet, 1999, 147.

27 KRÚDY Gyula: *Palotai álmok*. Bp., Szépirodalmi, 1976, 238.

28 PLATONOV: *i. m.* (1969), 230–231.

29 PLATONOV: *i. m.* (1989b), 10.

30 GORETITY: *i. m.* (2004), 104–105.

31 KRÚDY Gyula: *Régi és új emberek*. Bp., Magvető, 1977, 163.

32 KRÚDY Gyula: *Öreg szó az ifjakhoz* II., Bp., Aqua, 1995, 145.

33 Vö. GARAM Ágnes: *Formi voploscsényija utopicseszkovo mislényija v tvorcsesztve Andreja Platonova = Russzkaja Lityeratura mezsdu Vosztokom i Zapadom – Az orosz irodalom Kelet és Nyugat között*. Főszerk. SZILÁRD Léna, Bp., Magyar Ruszisztikai Intézet, 1999.

34 KRÚDY: *i. m.* (1995), 140.

35 PLATONOV: *i. m.* (1989a)*,* 168.

36 Uo., 23.

37 SZALMA Natália: *„Az élő lehelet melankóliája", avagy a lélek bajjal jár = Szivárvány,* 1993. december, 117.

38 PLATONOV: *i. m.* (1989a),166.

39 Uo., 270.

40 PLATONOV*: i. m.* (1989b), 63.

41 Uo., 242.

42 Uo., 243.

43 Uo., 73.

44 Uo., 456.
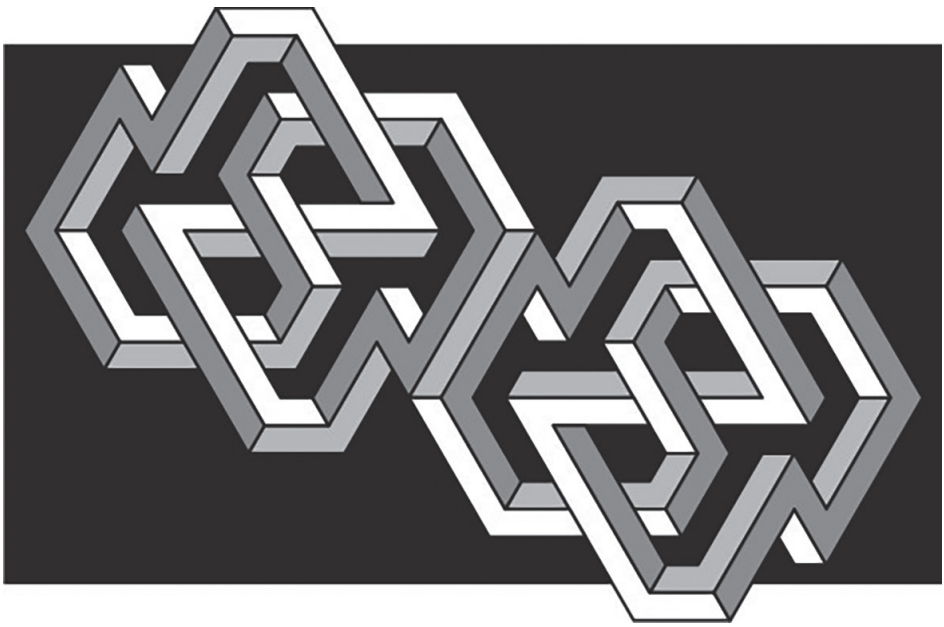
45 GARAM: *i. m*. (1999), 134.